

Türkiye’de Sosyolojinin İlk İzleri: Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası ve Ahmed Şuayb

Akın Bakioglu¹

Özet

Ahmed Şuayb’ın “Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası” üzerindeki akademik katkıları, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki sosyolojik düşüncenin gelişimini ve dönemin sosyo-ekonomik bağlamını anlamamıza önemli bir pencere sunar. Şuayb’ın sosyolojik bakış açısı, toplumsal değişimi ele alırken evrimsel bir perspektife dayanır.

Coğrafi faktörlerin toplumsal yapı üzerindeki etkisi, Şuayb’ın çalışmalarında önemli bir rol oynar. Ona göre, bir toplumun coğrafi özellikleri, yönetim biçimlerini ve bireylerin davranışlarını etkiler. İş bölümü kavramı da Şuayb’ın yaklaşımının temel bir unsuru olarak öne çıkar. İş bölümünün toplumsal birimler arasında uyumlu bir işleyiş yarattığına inanır ve toplumsal yapıyı şekillendiren bir faktör olarak kabul eder.

Şuayb, toplumsal gelişmeyi yalnızca ekonomik büyüme ile açıklamak yerine, ekonominin toplumsal düzenle olan ilişkisine odaklanır. Ekonomi ile toplumsal yapı arasındaki bağlantıyı anlamak ve değerlendirmek, onun çalışmalarının merkezinde yer alır. Toplamları canlı organizmalar gibi görmesi, toplumsal değişimin sürekli bir evrimsel süreç olduğu fikrini vurgular. Ahmed Şuayb’ın çalışmaları, sosyoloji disiplininin Osmanlı toplumu ve diğer toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini anlama çabasının bir yansımasıdır. Onun evrimsel bakış açısı, coğrafi faktörlerin toplumsal yapıya etkisi ve ekonominin toplumsal düzenle ilişkisi gibi temel kavramları kullanarak toplumsal değişimi daha iyi anlamamıza katkı sağlar.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, akin.bakioglu@erzincan.edu.tr, 0000-0002-5108-2152

GİRİŞ

Sosyoloji bilimi ya da sosyolojik düşünce, on sekizinci yüzyıldan itibaren var olan düşünsel birikim çerçevesinde felsefe, tarih, antropoloji, ekonomi bilimleri ile siyasi etkileşimlerin toplumsal yönüne vurgu yapan sistematik ve analitik düşünme ve bakış açıları bütünü olarak tanımlanabilir. Toplumsal olguların incelenmesi, sadece mevcut toplum yapısının analiziyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda büyük değişimlerin etkilerini anlama, bu değişimleri kontrol altına alma, yönlendirme ve toplumun sürdürülebilir gelişimini sağlama amacını da içermiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın sosyolojik düşüncesi, toplumsal dönüşümü, endüstrileşme süreçlerini, iş bölümünün etkilerini, aile yapısının evrimini, dinin toplum üzerindeki rolünü ve toplumsal sınıfların oluşumunu kavramsal çerçevelerle ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki aydınlar, Batı filozoflarının etkisi altında kendi düşüncelerini formüle edip yayınlamışlardır, ancak bu, otokratik ve teokratik yöneticiler için bir tehdit haline gelmiştir (Berkes, 1936: 240).

Türkiye’de sosyolojinin evrimi, siyasi ve ideolojik dönüşümlerin etkisi altında şekillenmiştir. Bu dinamikler, sosyolojinin uzun vadeli ve sürekli bir gelişim yoluna girmesini zorlaştırmıştır. Türkiye’deki sosyoloji tarihinde önemli bir özellik, her dönemin önceki dönemin temel özelliklerini değiştirdiği bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Genellikle önceki dönemlerin önde gelen düşünürlerinin eserleri göz ardı edilerek hatırlanmamıştır. Bu durum, sosyoloji alanında kesintilerin yaşanmasına ve bir tür gelenek eksikliğinin oluşmasına yol açmıştır (Kayalı, 2005: 37). Ayrıca, yoğun siyasi odaklanma, geçmiş dönem sosyoloji metinlerinin anlaşılıp incelenmesini engellemiştir.

Osmanlı toplumunda sosyolojik düşüncenin gelişimi, zaman içinde kendi özgün yollarını izlemiş; Avrupa’daki benzer gelişmelere paralel bir süreç içerisinde gerçekleşmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa’daki hızlı değişime tam olarak ayak uyduramamış olabilir ancak coğrafi olarak Batı Avrupa devletlerine yakın bir konumda bulunması nedeniyle, uzun bir dönem boyunca Avrupa’nın askeri, siyasi ve ideolojik etkilerine maruz kalmasına yol açmıştır. Bu coğrafi yakınlık hem Osmanlıların hem de Avrupalıların kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Quataert, 2008: 33). Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa ile temaslarının sonucunda ticaret, diplomasi ve kültürel alışveriş yoluyla yeni fikirler tanışmıştır. Bu, Osmanlı sosyolojisine ve düşünce yapısına da etki etmiştir. Özellikle Tanzimat Dönemi ve sonrasında, Osmanlı düşünürleri Batı’daki toplumsal ve siyasi gelişmeleri incelemeye, Osmanlı toplumunda benzer değişiklikleri teşvik etmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi özgün,

sosyal ve kültürel dinamikleri vardı; bu da kendi sosyolojik düşüncelerini geliştirmelerine yol açmıştır. Osmanlı sosyolojisi, kendi coğrafi ve tarihsel bağlamında şekillenmiş ancak Avrupa'dan gelen etkileri de görmüştür. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, kültürel ve siyasi evriminde önemli bir bileşen olmuştur. Zaten sosyoloji literatürünün ilk çalışmaları bir ayarın Anadolu diğer ayarın ise Avrupa'da olduğunu net bir şekilde yansıtmaktadır.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyolojik çalışmaların yapılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemlerde Fransız sosyoloji ekolü, Osmanlı entelektüelleri üzerinde büyük etki yaratarak bu alandaki çalışmalara ilgi artırmıştır. Yeni düşünce akımları, sosyolojiye olan ilgiyi artırmış, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyoloji disiplininin gelişimine katkıda bulunmuştur. Özellikle Ziya Gökalp tarafından Darülfünun'da kurulan sosyoloji bölümü, Sorbonne Üniversitesi'nde bulunan sosyoloji bölümünden bir yıl sonra kurulmuştur. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyolojik çalışmaların uluslararası düzeyde entegrasyonunu hızlandırmıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyoloji alanındaki gelişmeler, Fransız sosyoloji ekolünün etkisiyle başlamış, özellikle Ziya Gökalp ve Ahmed Şuayb gibi önemli düşünürlerin katkılarıyla ivme kazanmıştır.

Hilmi Ziya Ülken, 1912 yılında üniversitenin yeniden düzenlenmesiyle ilk sosyoloji derslerinin Ahmed Şuayb tarafından verildiğini yazmakta ve ölüm tarihi olarak da 1914 yılını öne sürmektedir (Sezer, 1989: 40). Buna karşılık pek çok kaynak ilk sosyoloji dersini Ziya Gökalp'in verdiğini söylemektedir. Ancak bu bilgileri birbiriyle mukayese eden ve genel geçer kabul gören bir değerlendirme bulunmamaktadır (Sezer, 1989: 41). Yine çoğu kaynağa göre Şuayb'ın ölüm yılı 1910'dur (Erdoğan, 2014: 82; Karakuş, 2015: 167; Yüzsüren, 2018: 267). Buna karşın bölümün Gökalp tarafından kurulduğu konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Sosyoloji de diğer tüm bilimler gibi süreklilik ve kopuşlarla dolu bir bilimsel serüvene sahip olduğundan öncüsü ya da kurucusunun kim olduğunun peşine düşmekten ziyade, sosyolojik yazın ve düşünce tarzı birikiminin Osmanlı toplumu ile devamındaki düşünce hattının üzerindeki etkisine odaklanmak birikimin daha açık bir şekilde görülmesine yol açacaktır. Kurumsal biçimde sosyoloji derslerinin bir kürsü çerçevesinde verilmesi, Osmanlı sosyologlarının dünya çapında sosyolojik tartışmalara katılmasıyla birlikte küresel düşünce akımlarını takip etmelerini sağlamıştır. 1924 yılında sosyolojinin liselerle öğretmen okullarında ders olarak okutulmaya başlanması (Aslan, 2011: 722), sosyoloji disiplininin daha fazla öğrenciyle akademisyen tarafından ilgi görerek toplumsal meselelere daha derinlemesine bir bakış sunmasına yardımcı olmuştur.

Özellikle Gökalp ve Şuayb tarafından kaleme alınan sosyolojik metinler, akademik dünyada büyük öneme sahiptir. Bu metinler, akademi öncesinde dahi, sosyoloji alanındaki çalışmaların öncüleri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Rıza Tefik, Ahmed Şuayb, Ahmet Rıza, Mustafa Suphi gibi isimlerin tercümeleri ve telif eserleri de sosyolojinin Osmanlı İmparatorluğu’nda akademik serüveninin öncesindeki önemli katkılardan birini temsil etmektedir (Bulut, 2014: 6; Parin, 2011: 140).

Osmanlı Toplumunda Batıya Yöneliş ve Sosyolojinin Art Alanı

Türkiye’deki sosyolojinin kökenlerine kısaca baktığımızda, bu disiplinin başlangıcının Fransız sosyoloji ekollerinden etkilendiği açıkça görülmektedir (Türhan, 2015: 266). Sosyoloji, Batı’dan Türkiye’ye aktarılan bir bilim dalı olmuştur ancak bu transfer sadece bilimsel bir değişim değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş dönemindeki toplumsal ve tarihsel dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Kaya, 2011: 9-15). Bu nedenle, Türkiye’de sosyolojinin gelişimi yabancı etkileri içermesiyle birlikte yerel, toplumsal ve siyasi ihtiyaçlara yanıt verme amacını da taşımıştır.

Özellikle Fransa’dan ilham alınan üç temel sosyoloji akımı, Türkiye’de önemli etkiler yaratmıştır: Le Play’in etkisi altındaki “sosyal bilim” akımı, Spencer’in etkisiyle ortaya çıkan “organik sosyoloji” ve Durkheim’in etkisiyle gelişen “Durkheimci akım”. Bu akımların Türkiye’deki temsilcileri ise sırasıyla Sabahattin Bey, Ahmed Şuayb ve Ziya Gökalp olarak bilinmektedir (Sezer, 1989: 30-32). Bu düşünürler, Türkiye’deki sosyolojinin temelini atmış ve bu akımların etkisi altında farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Doğaldır ki Şuayb, Gökalp kadar tanınmamaktadır. Şuayb’ın hem erken yaşta ölmesi hem de fazla bir eser verememesinin yanında Gökalp’in siyasetle yakın ilişkisi (Çelebi, 2015: 21) ve bir takım kurucu fikirleri nedeniyle onu daha kalıcı hale getirmiştir.

Osmanlı toplumunda, III. Selim Dönemi’nden itibaren Batı’dan kaynaklanan düşüncelerin etkisi artmıştır. Ancak bu düşünceler, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra daha belirgin bir biçimde gündeme gelmeye başlamıştır (Akca, 2013: 19). Tanzimat Dönemi (1839-1876), Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme ve reform sürecinin önemli bir aşamasını temsil eder. Bu dönemde, Batı’dan gelen fikirlerle reform önerileri, Osmanlı hükümeti tarafından ciddi bir şekilde ele alınmış ve bazı alanlarda uygulanmıştır.

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu’nun başındaki liderler tarafından sadece Batı karşısındaki geri kalmışlığın bir kabulü olarak değil, aynı zamanda bir tür teslimiyet olarak da görülmüştür. Osmanlı devlet adamlarına göre,

bu büyük imparatorluk uzun bir süre rakipsiz olarak varlığını sürdürmüş ancak son birkaç yüzyılda önce gerileme, sonrasında çökme belirtileri göstermiştir. Bu nedenle, bu büyük imparatorluğu kurtarmanın gerekliliği ve yeterliliği, Batı'ya benzerlik göstermekte yatmaktadır (Durukan, 1991: 11). Bu çaba, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile rekabet edebilmesi ve ayakta kalabilmesi için Batı'nın siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel başarılarını yakından incelemeyi içermiştir. Tanzimat Dönemi reformları, bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nu modernleştirmek ve Batı'ya benzemek amacıyla başlatılmıştır. Bu reformlar, hukuki, idari ve eğitim alanlarında Batı standartlarını benimseyerek Osmanlı İmparatorluğu'nu Batı ile daha uyumlu hale getirmeyi hedeflemiştir. Ancak bu süreç hem Batı'nın etkisi altına girmenin hem de Osmanlı kimliğiyle uyum sağlamının zorluğunu yansıtmıştır. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık ve değişken tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil eder. Aslına bakıldığında sosyolojinin kurumsallaşması sonrası mücadelesi de Tanzimat'la başlayan aynı saikleri içermektedir. Bu süreçte, siyasi ve idari liderler, entelektüelleri aracılığıyla Batılılaşmayı temel bir araç olarak benimseyerek yerel-geleneksel kurumlardan uzaklaşmaya çalışmışlardır (Kasapoğlu, 2016: 1).

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan on altı yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu tarafından ilan edilen ve modernleşme tarihinde önemli bir yere sahip olan bir reform belgesidir. Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecini, Batı ile entegrasyonunu yansıtan bir belge olarak değerlendirilir. Bu ferman, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi içsel sorunlarına çözüm bulma amacı taşırken, aynı zamanda Batı'nın kurumsal yapısına benzeme çabaları ile kendi kültürel ve dini değerlerine sahip çıkma çalışmalarını bir araya getirir.

Islahat Fermanı'nın ana hükümleri arasında, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar veya Müslüman olmayanlar arasındaki hukuki davaların laik mahkemelerde görölmesinin öngörölmesi (Akşın, 2002: 132) önemli bir adımdır. Bu, Osmanlı hukuk sistemini modernleştirme amacını yansıtırken, aynı zamanda hukuki alanda Batı'dan ilham almanın bir sonucudur. Ferman ayrıca askerlik hizmetiyle ilgili önemli düzenlemeler içerir. Müslüman olmayanlar da askerlik hizmetine tabi tutulmuş ancak bedel ödeyerek askerlikten muaf olma imkânı tanınmıştır (Akşın, 2002: 132). Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nda askerlik yükünün daha adil bir şekilde dağıtılması amacını taşırken, aynı zamanda farklı toplumsal kesimlerin bu yükümlölükten feragat etme olanağına sahip olmalarını sağlar. Islahat Fermanı, yerel mevzuata uyulması koşuluyla yabancılara gayrimenkul edinme hakkını tanımıştır (Akşın, 2002: 132). Bu durum yabancı yatırımcılar ile yerleşik yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda mülkiyet haklarına sahip

olmalarına imkân tanımıştır. Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme yolundaki adımlarını gösterirken, aynı zamanda kendi kimliğine ve değerlerine bağlı kalmaya çalışmasının bir yansımasıdır. Ancak bu çabalara rağmen Tanzimat Dönemi’nden sonra başlayan Batıya yönelme ve modernleşme çabalarının hem devletin hem de toplumun yapısında gerçek anlamda çağdaşlaşma sağlayamadığı, bu çabaların genellikle idare-i maslahat (çıkarların gerektirdiği gibi idare etme) olarak taklit seviyelerini aşamadığı bilinmektedir (Giritli, 1974: 33).

Tanzimat Dönemi’nde, yasaların etkin bir şekilde uygulanması ve üstün bir hukuk düzeninin sağlanması konusundaki çabalar beklenen sonuçları vermemiştir. İktidarın temeli daha tutarlı, rasyonel bir zemin üzerine oturtulmalıydı. Bu amaçla, 1876 yılında Kanun-i Esasi (Anayasa) ilan edildi. Bu adım, Osmanlı İmparatorluğu’nda monarşiden daha anayasal bir yapıya geçişin bir ifadesiydi. Kanun-i Esasi, siyasi gücün kaynağını hukuki bir belgeye dayandırmak, Osmanlı İmparatorluğu’nda daha sistematik bir yönetim biçimi oluşturmak amacıyla hayata geçirildi. Bu adım, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi yapısında önemli bir dönüşümü temsil etmesiyle birlikte anayasa temelinde bir monarşiye geçişin başlangıcını simgeliyordu.

Jön Türkler, bu dönemin ilk günlerinden itibaren özgürlüğün kapılarına gelmişlerdir. Bu özgürlük dönemi, sadece Batı’dan alınan fikirlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Batı’nın fikirlerini ve bu fikirlerin doğal zorluklarını da getirmiştir. Dağınık bir şekilde bulunan entelektüel gruplar, belirli medya organlarında bir araya gelmişler ve İmparatorluğun altı yüzyıllık tarihinde en kritik anlarından biri olan çöküşünü engellemek için çözümler aramışlardır. Bu nedenle, Osmanlı tarihinde ilk kez siyasi fikir hareketleri ortaya çıkmıştı (Tunaya, 1996: 76). Ancak bu reformlar sınırlı kalmış ve tam anlamıyla toplumun geniş kesimlerine ulaşmamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) ise Osmanlı İmparatorluğu’nda anayasal bir düzenin yeniden kurulduğu bir dönemi temsil eder. Bu dönemde, Batı’dan gelen düşünceler ve siyasi reform önerileri daha geniş bir kabul görebilmiştir. II. Meşrutiyet, Osmanlı toplumunda siyasi katılımın arttığı, basın özgürlüğünün tanındığı ve halkın siyasi fikirlerini ifade etme hakkının genişlediği bir dönemi işaret eder. Bu nedenle, Batı’dan kaynaklanan düşünceler ve reformlar Tanzimat Dönemi’nde başlamış olsa da II. Meşrutiyet Dönemi, bu fikirlerin daha derinleşerek yaygın bir şekilde topluma yayıldığı bir dönem olmuştur. Böylece, Osmanlı toplumu daha fazla Batı etkisi altına girmiş ve modernleşme süreci daha fazla ivme kazanmıştır. Aynı zamanda Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası çevresi, kendi düşüncelerini ifade edebilecekleri bir dergi etrafında bir araya gelme niyeti taşımışlardı. Bu reform dönemlerinde Osmanlı Devleti, Trablusgarp’ta,

Balkanlarda savaştı. Bunun yanında I. Dünya Savaşı'na girdi. 1918 yılında İtilaf Devletlerinin baskısıyla parlamento kapatılmış, kapatılmadan yaklaşık dört sene sonra da Osmanlı Devleti tarihe karışmıştır. Ek olarak Gökalp'in de sosyoloji yapmaya başladığı tarihler yine 1908 sonrası dönemle başlamaktadır (Bulut, 2012: 98).

Türkiye'deki sosyoloji yazını, yukarıda bahsedilen değişimlerle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bu değişimin yönünü belirlemek, Batı'daki düşünsel gelişmeleri takip etme amacını taşıyan bir dizi ekolün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu ekoller, Batı'daki sosyoloji biliminin kurumsal temellerini benzer şekilde kurmak ve gelişmeyi yönlendirmek için sosyoloji disiplini içinde değerlendirmeler yapmışlardır. Türkiye'deki sosyoloji tarihine ilgi duyan ve bu alandaki düşünce üreten pek çok kişi, sosyolojinin ilk kurucuları olarak genellikle Ahmet Rıza Bey, Ahmet şuayb, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'i kabul etmektedir (Erkul, 2008: 25). Le Play'ın etkisi altındaki "sosyal bilim" akımı, Spencer'in organik sosyolojisi ve Durkheim'in etkisiyle gelişen Durkheimci akımın yanı sıra, Türkiye'de etkili olmuş bir diğer önemli sosyoloji akımı da Marksist ekoldür. Bu Marksist ekol, TevfikNejat'ın iştirak dergisi bağlamında şekillenmiştir (Erişçi, 1941: 160).

Türkiye'deki sosyoloji tarihini kısaca ele aldıktan ve bu çeşitli düşünce akımlarının etkisini anladıktan sonra, Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Dergisi'nin rolüne odaklanarak sosyal bilimlerin gelişimini daha ayrıntılı bir şekilde ele alabiliriz. Ayrıca, bu bağlamda "gelişme, kalkınma" kavramlarının sosyal bilimlerin evriminde nasıl bir rol oynadığını daha iyi anlayabiliriz.

Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Evrimi: Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Dergisi'nin Rolü

Gelişme ve kalkınma terimlerinin birbiri yerine kullanılması, ekonomik büyümenin gelişmeyi sağlayacağına dair yaygın bir inanç ve uzun süredir devam eden "Batıdan geri kalmışlık" miti, sosyal bilimlerin düşünsel gelişimini önemli lde etkilemiştir. Bu nedenle, birçok araştırma ve analiz, bir şekilde kalkınma konsepti etrafında dönüp durmuş, "Türkiye'nin nasıl ilerleyebileceği" veya "Muasır medeniyetler seviyesine nasıl erişilebileceği" soruları genellikle ekonomik gelişmişlikle ilişkilendirilmiştir. Bu süreçte, evrensel normlara uygun olan yaklaşımlar bile yerel analizlerin sınırlı perspektiflerine sıkışmıştır. Bu durum, sosyal bilimlerin Türkiye'de ve benzeri ülkelerde gelişimini etkileyen önemli bir faktördür. Çünkü bu yaklaşım, gelişme ve kalkınma meselelerini sadece ekonomik büyümeyle sınırlı bir perspektifle ele almayı teşvik ederken diğer sosyal, kültürel ve çevresel faktörleri göz ardı etmiştir. Bu dar bakış açısı, toplumsal ve insan odaklı

kalkınma yaklaşımlarını gölgede bırakmış; sadece ekonomik göstergeler üzerinde yoğunlaşmayı teşvik etmiştir. Sosyal bilimsel bir perspektifin özellikle de sosyolojinin gelişmesi, toplumsal ve toplum içerisinde bireyin ekonomik büyüme gibi diğer göstergelerle birlikte düşünülmesini gerektirir. Bu nedenle Osmanlı’da da sosyal bilimlerin gelişiminin anlaşılması için, bu göstergeleri bir arada değerlendiren yazınlara odaklanmak gerekmektedir. Sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerin ekonomik gelişme ile nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamak, kalkınma sürecinin daha kapsamlı bir perspektiften ele alınmasını sağlar. Bu, sadece ekonomik göstergeler üzerinde değil, aynı zamanda toplumsal ve insan odaklı kalkınma yaklaşımlarının da göz önünde bulundurulmasını teşvik eder. Dolayısıyla, Türkiye gibi ülkelerde sosyal bilimlerin gelişimini etkileyen önemli bir faktör, daha geniş bakış açısının benimsenmesi ve gelişme ile kalkınma meselelerinin çok boyutlu bir şekilde ele alınmasıdır.

Toplumsal sorunlar ve gelişme ile ilgili olarak Osmanlı’da yayınlanan en önemli dergi *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Dergisi*’dir. Dünyada giderek yaygınlaşmaya başlayan pozitivism akımının da sözcüsü olan (Erdoğan, 2014: 86) dergi ekonomik gelişmişlik ile toplumsallığı ilişkilendiren, sosyolojiye vurgu yapan ilk süreli yayındır (İ. Doğan, 1999: 58). *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, sosyoloji ismini kullanan ilk dergi olarak da bilinmektedir (Akpolat, 2016: 107).

Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, 28 Aralık 1908 ile 14 Mart 1911 tarihleri arasında 27 sayı olarak yayınlanmıştır. Ancak, 18-21. sayılar bir arada yayınlandığı için, dergi aslında toplamda 24 sayıdan oluşmaktadır (Karaman, 2004: 66). *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*’nda en fazla yazıya imza atan yazarlar arasında Ahmed Şuayb 38 makaleyle öne çıkıyor. Onu takip eden yazarlar Mehmed Cavid 20, Rıza Tevfik 17 ve Bedi Nuri 14 makale ile dikkat çekiyorlar (Efe, 2010: 210).

Dergi özellikle Şuayb’ın Fransız olgucu ve edebiyat çalışmalarıyla bilinen Hippolyte Taine hakkında daha önceden yazdıklarının (Karakuş, 2015: 180) devamı niteliğindeki yazıları (Akca, 2013: 49) ile temelde olgucu bir bakış açısına sahiptir. Dergide genel olarak ekonomik ve sosyal bilimler alanında filozofik düşüncelere odaklanan yazılar bulunmaktadır. *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*’ndaki makalelerin dört temel kaynaktan beslendiğini söylemek mümkündür. Bu kaynaklar, Le Play ekolü, Comte pozitivismi, Spencer evrimciliği ve J.S. Mill tarafından ifade edilen, parlamenter sisteme karşı eleştirel bir liberal yaklaşımı içerir. Bu kaynakların ortak özelliği, sosyal olayların ve kurumların bilimsel bir yöntemle anlaşılabilir olduğunu savunmaları; Fransız İhtilali’nin neden olduğu karmaşaya karşı istikrarın

yeniden sağlanmasını arzulamaları; kısmen veya tamamen doğa bilimlerinden türetilen yöntemlerin sosyal alanlara uygulanmasına olumlu bir bakış açısına sahip olmalarıdır (Atilla Doğan ve Alkan, 2010: 11-12).

Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Dergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk sosyal bilim dergisidir. 1908 yılında Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik ve Mehmet Cavid Bey tarafından kurulan dergi, ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarında reform ve gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Temelde iş bölümüne dayalı uluslararası bir ayrışmayı da savunan dergi çevresi (Erdoğan, 2014: 78) sanayileşme yerine tarımsal kalkınmayı salık vermektedir.

Derginin sunuş yazısı (Ahmet Şuayb, Cavid ve Tevfik, 2015) derginin temel amacını, kapsamını ve önemini açıklamaktadır. Yazıda, derginin temel amacının ülkenin ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarına katkı sağlamak olduğu belirtilmektedir. Bu amaç doğrultusunda, dergide ekonomik ve sosyal sorunlara odaklanan makaleler, incelemeler ve çeviriler yayınlanacaktır. Yazıda, sosyal bilimlerin önemi de vurgulanmıştır. Sosyal bilimlerin, toplumun sorunlarını anlama ve çözme konusunda önemli bir rol oynadığına dikkat çekilmiştir. Özellikle Auguste Comte ve Le Play gibi düşünürlerin sosyal bilimlere yaptığı katkılar övülmüştür. Yazının sonunda, derginin sosyal bilimlere olan katkısı ifade edilmiştir. Derginin, sosyal bilimlerin gelişmesine, yaygınlaşmasına katkı sağlayacağı da vurgulanmıştır.

Hilmi Ziya Ülken, derginin genel olarak doğrudan siyaset yapmak yerine Osmanlı'da yaşanan sorunlara daha akademik bir tavırla yaklaştığını iddia eder (Ülken, 1994: 161). Dergideki makaleler, dönemin belirli entelektüel akımlarının etkileşim içinde olduğu bağlamda yazılmış olsa da Batılı düşünürlerin değerlendirmeleri, kendi toplumlarının gerçeklikleriyle karşılaştırma ve eleştiri unsurları içermeye çalışmışlardır. Bu nedenle, Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası yalnızca belirli bir entelektüel ekolün etrafında şekillenmiş bir yayın değildir. Ahmet Şuayb, analizlerinin derinliğine rağmen ansiklopedik yazılar yazan bir akademisyen izlenimi verirken, Bedi Nuri ise sosyolojiyi bir mülki idareci olarak kullanmaya çalıştığı için ve her ikisi de fikirlerini olgunlaştıramadan genç yaşta vefat ettikleri için, Türk sosyoloji tarihinde pek bilinmeyen figürler olarak kalmışlardır (Demircioğlu, 2020: 662).

Derginin yazarları çoğunlukla toplumda ve siyasette nüfuzlu kişilerdir (Yüzüstren, 2018: 265). Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, toplumun ekonomik ve toplumsal gelişimine katkıda bulunmayı amaçlayan bir yayın politikası izlemektedir. Bu bağlamda, ekonomik olarak gelişmiş devletlerin model alınmasına; başarılı stratejilerinin incelenmesine odaklanmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımsal potansiyelini ve yer

altı-yer üstü kaynaklarına dayalı kalkınma modelini incelemektedir. Dergi, Osmanlı’nın sanayi yatırımlarına eleştirel bir yaklaşım benimsemekte ve serbest piyasa ekonomisinin Osmanlı toplumuna etkilerini değerlendirmektedir (Efe, 2010: 214). Derginin ekonomik, siyasi ve toplumsal konuları sosyolojik bir perspektifle ele alması, Osmanlı toplumunun derinlemesine incelenmesine zemin hazırlamakla birlikte Türkiye’deki sosyolojik gelişimin evrimini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu analiz, Ahmet Şuayb’ın düşünsel mirasının yanı sıra dönemin ideolojik ve düşünsel bağlamını aydınlatarak, Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyal bilimlerin gelişimine önemli bir perspektif sunmaktadır.

Ahmed Şuayb’ın Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Dergisi’ndeki Makaleleri ile Temel Sosyolojik Görüşleri

Türkiye’deki sosyoloji alanının evrimi ve gelişme yazılarının önde gelen figürlerinden biri olan Ahmet Şuayb, genellikle göz ardı edilen bir isim olmasına rağmen, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Türkiye’deki sosyolojik gelişimin yönünü, gelişme yazılarının tarihini daha iyi anlamak amacıyla Ahmet Şuayb ve onun yazarlarından biri olduğu “Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası” üzerine bir analiz gerçekleştirmek; derginin yayımlandığı ideolojik ve düşünsel ortamı daha iyi anlayıp değerlendirmemize katkı sağlayacaktır. Dergiye hâkim olan sosyoloji bakış açısı (İ. Doğan, 1999: 80), dönemin sosyolojik perspektifine uygun olarak ekonomik, siyasi ve diğer meseleleri sosyolojik açıdan ele alması Osmanlı toplum yapısının daha belirgin bir şekilde anlaşılabilmesine olanak sağlamaktadır.

Osmanlı’nın son dönemindeki akademi öncesi sosyolojinin öncülerinden olan (Bulut, 2014: 6) Ahmed Şuayb’ın Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Dergisi’ndeki yazılarının neredeyse tamamı aynı başlık altındaki yazı dizisi şeklindedir. Bu makalelerden 17 tanesi “Fransa İhtilâl-i Kebiri”, 8 tanesi “Rusya”, 3 tanesi “Avâmil-i İctimaiye”, 3 tanesi “Borsa Muamelatı”, 2 tanesi “İstikraz Mukaveleneleri”, 2 tanesi “İstikrazat” konularında yazılmıştır. Ahmed Şuayb’ın akademik kariyeri sadece “Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası”ndaki yazılarıyla sınırlı değildir. Hukuk mezunu olan (Sakallı, 2012) Şuayb’ın ayrıca, Servet-i Fünun dergisinde yayımlanan seçme yazılarından oluşan “Hayat ve Kitaplar” (Ahmed Şuayb, 1901), hukuk fakültesinde verdiği ders notlarından oluşan “Hukuk-u İdare” (Şuayb, 1910) gibi kitap çalışmaları da bulunmaktadır. Hukuk mezunu Şuayb’ın kitap çalışmalarıyla birlikte Tanzimat öncesi sınırlı hukuk tanımlarının evrimini gözlemlemekteyiz. Tanzimat sonrasında ise düşünürlerin önerdiği yeni tanımlar, hukuk bilimine felsefi ve sosyolojik bir bakış açısı getirerek

disiplini zenginleştirmiştir. Tanzimat öncesindeki hukuk tanımları sadece “Fıkıh” ile sınırlıydı. Tanzimat sonrasında, Namık Kemal ve Ahmet şuayb gibi düşünürlerin önerdiği tanımlar, hukuk bilimine felsefi ve sosyolojik bir bakış açısı getirdi (Fındıkoğlu, 1947: 186).

Ahmet şuayb’ın bilimsel çalışmaları ve yaklaşımları özellikle *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*’nda kaleme aldığı yazılarda daha iyi anlaşılabilir ve görülebilir (Koçer, 1974: 27). şuayb’ın dergi içerisindeki yazıları temel olarak yazı dizisi şeklinde birbirini takip eden yazılardan oluşmaktadır.

Genelde şuayb Fransız İhtilali’yle ilgili değerlendirme yazıları yazmıştır. Bunlara ek olarak güncel, ekonomik, sosyolojik ve tarihsel konulara değermiştir. Tarihi ve sanat tarihini de sosyolojik olarak ele alınmasının önemine vurgu yapan (2015a) şuayb’ın disiplinler arası bir yaklaşım benimsediğini ve hukukun sadece hukuk kitaplarından ibaret olmadığını düşündüğünü göstermektedir. Ona göre, hukukun toplumsal ve kültürel bağlam içinde anlaşılması, bu alandaki düşüncelerin zenginleştirilmesi için önemlidir.

Tarihi de bir evrim süreci olarak okuyan şuayb’ın evrimci toplumsal bakış açısı Fransız İhtilali gibi ihtilallere olumsuz yaklaşmasının nedenidir (Atıla Doğan, 2011: 82). Devrimler yerine evrimleri toplumsal dönüşümün merkezine koyar. Fransız toplumu gibi devrimci bir çizgi yerine İngiltere toplumu gibi evrimci ve reformist olmayı (Erdoğan, 2014: 80) toplumsal birikimin en iyi şekilde kullanılması açısından önemser (Ahmed şuayb, 2015i: 71).

Ahmed şuayb’ın makalelerinin içeriğine dayalı olarak, şuayb’ın sosyolojik çalışmaları, toplumsal ve ekonomik konulara odaklanan çok yönlü bir sosyolog olarak tanımlanabilir. Makalelerinin ana başlıkları arasında Fransız Devrimi, toplumsal sorunlar, ekonomik sistemler, Rusya, finansal anlaşmalar, diğer çeşitli toplumsal ve tarihsel konular yer almaktadır. Bu konular, şuayb’ın toplumsal değerimleri, ekonomik yapıları ve tarihsel olayları analiz etme yeteneğini yansıtmaktadır. Örneğin Fransız Devrimi’ni ele aldığı yazı dizisi niteliğindeki makalesi Fransa’daki ekonomik durumu analiz ederek bu ekonomik durumun sınıflara arasında nasıl gerilime yol atığından bahsetmektedir (Ahmed şuayb, 2015f: 85-96). şuayb’ın “Fransa İhtilâl-i Kebiri” konusundaki çalışmaları, toplumsal dönüşümünü inceleyerek sosyal değerimin dinamiklerini anlama çabasını göstermektedir. Aynı şekilde, “Avâmil-i İtimaiyye” ve “Borsa Muamelatı” gibi başlıklar altında ele aldığı konular, toplumsal sorunları ve ekonomik ilişkilere ilişisini yansıtmaktadır. İstikraz Mukavelenameleri ve istikrazat konuları, finansal

ilişkiler ve ekonomik sistemler hakkında bilgi verirken, diğer başlıklar olan “Bütçe”, “Devlet ve Cemiyet”, “Düvel-i Mütemeddinenin Siyaset-i Mezhebiyeleri”, “Hilafet ve Saltanat”, “Hürriyet-i Mezhebiye”, “İhtilal-i Kebir”, “İkinci Filib”, “Viyana Müemmiri” ve “Yirminci Asırda Tarih” Şuayb’ın geniş bir toplumsal yelpazede çalıştığını göstermektedir. Ahmed Şuayb’ın akademik katkıları, toplumsal, ekonomik ve tarihsel fenomenleri derinlemesine inceleyen bir sosyolog olarak, çeşitli alanlarda önemli bir araştırmacı olduğunu göstermektedir.

Ahmed Şuayb, toplumsal evrim fikrini benimsemekteydi. Bu görüşe göre, toplumlar ani bir şekilde gelişim göstermezler. Daha açık bir ifadeyle, toplumsal ilerleme, aniden gerçekleşen bir sıçramaya dayalı değil, toplumsal tarihin sürekli gelişme süreciyle ilişkilendirilir. Ek olarak halkın milletin yüzeydeki temsilini kaybettiği durumlarda, hükümetin yönetim tarzının otoriter eğilimlere yol açacağına inanmaktadır (Ahmed Şuayb, 2015g: 354; 2015h: 157). Yazının kaleme alındığı dönemin atmosferini dikkate aldığımızda, Tanzimat ve Islahat fermanları veya II. Meşrutiyet’in ilanı gibi olayların aniden her şeyi düzeltmeyeceği fikri, Şuayb’ın bakış açısını yansıtmaktadır. Değişim sürekli bir gelişme sürecidir ve yavaşça gerçekleşir. Ona göre belirli bir zaman içerisinde, kendi seyrinde yapılmış yasalardan daha sağlam bir şey yoktur (Ahmed Şuayb, 2015c: 42) Fransız Devrimi gibi toplumsal sıçramayı ve ani toplumsal değişmeyi hedefleyen hareketler bu nedenle yersizdir. Ona göre Fransız Devrimi’nde istenen toplumsal değişime asla elde edilmemiştir (Erdoğan, 2014: 80).

Ahmet Şuayb, tıpkı İbn-i Haldun gibi, özellikle ülke analizlerinde coğrafi faktörlere büyük bir önem atfetmektedir (Ahmed Şuayb, 2015b: 38). Ona göre ülkelerin coğrafi özellikleri, yönetim biçimlerine ve insanların davranışlarına etki eder. Toplumsal kurumların oluşumunda iklim ve coğrafyanın önemli bir etken olduğunu savunmaktadır (Ahmed Şuayb, 2015c: 94). Bu bağlamda, bir toplumda bireyselliğin daha yaygın olarak görülmesi, insanların birbirlerinden uzak yaşamaları ve kendi kendilerine bakmak zorunda olmalarından kaynaklanmaktadır. Coğrafi etkenler, temelde Doğu ve Batı toplumları arasındaki farklılıkların analizinde kullanılmaktadır.

Şuayb’ın toplum oluşumunu ele aldığı yaklaşımında iş bölümü büyük bir öneme sahiptir. Onun bakış açısı, bir organizma perspektifini yansıtır; toplumu canlı bir varlık gibi tasvir eder. Bu bakış açısına göre toplumsal birimler, yeteneklerine uygun olarak kendilerine verilen görevleri yerine getirir. Bu süreç, toplumsal birimler arasında bir dayanışmayla birlikte ve uyum oluşturur. Her toplumsal birim, belirli bir işlevi yerine getirir ve bu işlevlerin uyumu toplumsal yapıyı şekillendirir. Osmanlı İmparatorluğu

Dönemi'nde toplum yapısının büyük bir değişim sürecinden geçtiğini görmek, bu değişimin analizini yapmak oldukça doğaldır. Ahmed Şuayb, bu değişimi doğrudan anlatmak yerine, değişimin sosyolojik özelliklerini anlamak amacıyla devletin ve toplumsal birimlerin temel yapılarını incelemeye çalışmıştır. Ona göre bu yapılar çatışma ve mücadele çerçevesinde ele alınmalıdır (Atıla Doğan, 2011: 80). Çünkü Osmanlı toplumu, Batı medeniyeti gibi belirli bir kültür mirasına sahipti. Batı'nın günümüzdeki gelişmişlik düzeyinin gerisinde gibi görünse de ahlaki değerleri koruyarak gerçekleştirilecek bir gelişmenin Batı'nın önüne geçilebilecek bir sıçramaya yol açabileceğine inanmıştır. Bunun sağlanabilmesi için ise toplumun bütünüyle iş birliği yapması gerektiğine inanmıştır. Devletler, toplumların evrimi sonucunda ortaya çıkmış kurumsal yapılar olarak kabul edilir. İş bölümünü paylaşan, toplumsal bir bütünlük oluşturan bu birimlerin gereksinimlerini karşılamak ve düzeni sürdürebilmek için kurumsallaşmış bir düzene ihtiyaç vardır. Bu da toplumsal kurumlarla bireylerin bir arada uyum içinde çalışmasından türetilir.

Ahmed Şuayb, bir toplumun gelişmesini sadece ekonomik büyümeyle sınırlamayı yanlış bir yaklaşım olarak görmekte; sadece maddi zenginliğe odaklanan bir gelişme yaklaşımının sıkıntılara ve ahlaki çöküntülere yol açacağını düşünmektedir (Ahmed Şuayb, 2015b: 48). Ekonomiyle toplumsal düzen arasındaki ilişkiyi önemser. Ona göre toplumsal hayatın farklı yönlerinin sorununun temel nedeni ekonomiktir; yalnızca ekonomi, toplumsal sorunları teşhis edip çözebilir (Ahmed Şuayb, 2015d: 185). Ancak paranın sorunları çözüme kapasitesini yaratan şey de demokrasidir (Ahmed Şuayb, 2015d: 191). Bu sebeple tek yönlü bir kalkınma anlayışıyla paranın medeniyetle eş tutulması yanlıştır. Batı'daki gelişmenin olumsuz yönlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini savunur. Şuayb'ın yaklaşımında Batı, sadece olumlu bir örnek veya ulaşılmaması gereken bir hedef olarak görülmez. Batı'da birçok olumsuz özellik bulunduğuna inanır, bunların arasında en kötüsünün ekonomizm olduğunu vurgular.

SONUÇ

Ahmed Şuayb'ın yazdıkları, bütünsel bir bakış açısıyla ele alındığında, Batı'nın gelişiminin aniden meydana gelmediği ve bu tür bir gelişmişlik seviyesine ulaşmak için Batı'nın gelişiminin doğru bir şekilde analiz edilmesi gerektiği sonucunu vurgulamaktadır. O dönemde gerçekleştirilen reform çabalarını olumlu bir şekilde değerlendirmesine rağmen yanlış adımların olumsuz sonuçlar doğurmasını engellemek için siyasetçilere düşen önemli sorumlulukların olduğunu ifade etmektedir. Bir akademisyen olarak kendi üzerine düşen görevin de farkındadır, bu görevi yerine getirmek için çaba

harcar. Akademik ilgisinin arkasında toplumsal dönüşüme yön vermek vardır. Bu nedenle toplumu oluşturan edebiyat, hukuk gibi temel alanlara ilgi duymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Ahmed Şuayb, siyasal ve sosyal kurumları toplumsal olayların sonucu olarak görmektedir. Ayrıca bir toplumun nasıl yönetildiği veya kurumsal yapılarının nasıl işlediği konularını o toplumun birikimleri ve koşullarıyla ilişkilendirmektedir. Şuayb, biyolojik organizmanın gelişimi ile toplumların gelişimi arasında bir benzerlik kurar ancak bu benzerlik organizmacı bir yaklaşımın ötesine geçer. Toplumsal işleyişi hem organizmanın hem de coğrafi koşulların etkileriyle açıklar. Bu, onun biyo-organizmacı bakış açısına vurgu yapmasını sağlar. Şuayb’a göre, devletlerin evrimini anlamak için iş bölümünün ve toplumsal birimler arasındaki uyumun analiz edilmesi esastır. Devletler veya hükümetler, toplumsal birimler arasındaki dengeyi sağlama ve sürdürme ihtiyacından doğan doğal kurumlardır. Devletlerin oluşumunda etkili olan temel faktörlerden biri coğrafyadır. Siyasal kurumlar, çevresel koşullara bağlı olarak şekillenir ve gelişir.

Ahmed Şuayb, kendi dönemini değerlendirirken toplumsal gelişmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan demokrasinin, parayı ve paranın üstünlüğünü iktidar yapmasını eleştirmektedir. Ona göre, toplumsal ilerleme sadece maddi zenginlikle sınırlı olmamalı, ahlaki gelişme ile paralel bir şekilde ele alınmalıdır. Bu bağlamda Batı’yı eleştirir. Demokrasi ve bireyselliğin gelişmiş olduğu toplumlarda bireylerin, toplumsal uyumu göz ardı ederek kendi çıkarlarını para hırsıyla takip etmeleri durumunda toplumsal uyumun bozulacağını ifade eder.

KAYNAKÇA

- Akca, Ü. (2013). *Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası: Sosyolojinin Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Akpolat, Y. (2016). *Ulum-u İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası'nda Ahmed Şua-yıb. Sosyologca*, 11-12, 107-113.
- Akşin, S. (2002). *Siyasi Tarih*. S. Akşin (Ed.), *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908* (s. 73-188): Cem Yayınevi.
- Aslan, E. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: "1924 İlk Mektepler Müfredat Programı"*. İlköğretim online, 10(2), 717-734.
- Berkes, N. (1936). *Sociology in Turkey*. *American Journal of Sociology*, 42(2), 238-246.
- Bulut, Y. (2012). *Türkiye'de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp*. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(10), 91-103.
- Bulut, Y. (2014). *Türkiye'de Sosyolojinin 100 Yılı*. *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology* (28).
- Çelebi, N. (2015). *Sosyoloji Tarihimize Kısa Bir Bakış*. *Sosyoloji Konferansları* (52), 13-28. doi:10.18368/IU/sk.62303
- Demircioğlu, Z. (2020). *Türkiye'de Sosyolojik Düşüncenin Doğuşu: Düşünür-ler, Düşünce Çevreleri ve İlişkiler*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 60(2), 653-671.
- Doğan, A. (2011). *Osmanlı Modernleşmesi, Fransız İhtilali ve Ahmed Şua-yb Örneği*. *Liberal Düşünce Dergisi* (62), 77-96.
- Doğan, A. ve Alkan, H. (2010). *Osmanlı Liberal Düşüncesi: Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası, Seçkin Bir Devlet Anlayışının Temelleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, İ. (1999). *Sosyolojik Düşüncenin Osmanlı'daki Kaynakları: "Ulum-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası" Örneği*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 32(1), 49-82.
- Durukan, H. (1991). *Türkiye Nasıl Laikleştirildi: Çıdam Yayınları*.
- Efe, A. (2010). *Türkiye'nin İlk Sosyoloji Dergisi: Ulum-i İktisâdiyye Ve İctimâiyye Mecmûası Ve 'Mukaddime ve Programı'*. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 6(24), 205-216.
- Erdoğan, A. (2014). *Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*. *Sosyoloji Dergisi*, 3(28), 73-91.
- Erişçi, L. (1941). *Türkiye'de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası*. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 2(1), 159-169.

- Erkul, A. (2008). Ahmet Rıza Bey. M. Ç. Özdemir (Ed.), *Türkiye’de Sosyoloji: (İsimler- Eserler)* (s. 25-68): Phoenix Yayınevi.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1947). *İctimaiyat* (Cilt 319). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Giritli, İ. (1974). *Kemalist Devrim ve İdeolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Karakuş, M. (2015). Son Dönem Osmanlı Aydınlarından Ahmet Şuayb’ın Fikrî Yapısı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 167-187.
- Karaman, D. (2004). *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimaiye Mecmuası*. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 28(1), 65-87.
- Kasapoglu, A. (2016). Problems with Sociology Education in Turkey on its 100th anniversary. *SAGE Open*, 6(1), 1-13. doi:10.1177/2158244016628589
- Kaya, T. (2011). *Türk Sosyolojisinin Amerikan Sosyolojisiyle İlişkisi ve Bu İlişkinin Gelişimi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kayalı, K. (2005). *Düşüncenin Coğrafyası: I. Toplumdan soyutlanmış düşünce ve direnç potansiyeli* (Cilt 1): Deniz Kitabevi.
- Koçer, H. A. (1974). *Türk Sosyoloji Araştırmaları No.I*. Ankara: Baylan Matbaası.
- Parin, S. (2011). Durkheim Sosyolojisi’nde Türkiye’den Hukukçu Bir İsim: Hüseyin Nail Kubalı ve Sosyoloji Dersleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(21), 137-146.
- Quataert, D. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakallı, F. (2012). Ahmet Şuayb’ın “Musahabe-i Edebiyye” ve Diğer Yazıları. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(24), 171-186.
- Sezer, B. (1989). *Türk Sosyologları ve Eserleri I*. İstanbul University Journal of Sociology, 3(1), 1-96.
- Şuayb, A. (1901). *Hayat ve Kitaplar: Tetebbuât-ı Edebiye ve Tarihîye: Âlem Matbaası*.
- Şuayb, A. (2015a). *Abidat ve Asar-ı Sanat*. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası* (Cilt. 1, s. 21-22). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015b). *Avamil-i İctimaiye 1: Irk Nazariyesi*. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası* (Cilt. 2, s. 29-52). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015c). *Avamil-i İctimaiye 2: Tesirat-ı Muhitiye*. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası* (Cilt. 2, s. 93-101). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015d). *Avamil-i İctimaiye 3: Para*. M. Kanar (Ed.), *Ulûm-i İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası* (Cilt. 2, s. 180-199). İstanbul: Doğu Kitabevi.

- Şuayb, A. (2015e). Devlet ve Cemiyet. M. Kanar (Ed.), Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası (Cilt. 1, s. 41-52). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015f). Fransa İhtilal-i Kebiri. M. Kanar (Ed.), Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası (Cilt. 1, s. 84-97). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015g). Fransa İhtilal-i Kebiri. M. Kanar (Ed.), Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası (Cilt. 1, s. 348-354). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015h). Fransa İhtilal-i Kebiri Kısım-ı Sani. M. Kanar (Ed.), Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası (Cilt. 2, s. 149-160). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (2015i). Fransa İhtilal-i Kebiri (Maba'd)13. M. Kanar (Ed.), Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası (Cilt. 2, s. 71-78). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A., Cavid, M. ve Tevfik, R. (2015). Mukaddime ve Program. M. Kanar (Ed.), Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası (Cilt. 1, s. 5-11). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şuayb, A. (1910). Hukuk-ı idare: Hürriyet Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (1996). Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri. İstanbul: Arba Yayınları.
- Turhan, R. (2015). Türkiye'de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(29), 259-291. doi:10.16917/sd.63083
- Ülken, H. Z. (1994). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi: Ülken Yayınları.
- Yüzsüren, N. (2018). Seküler/Laik Düşüncenin Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası Örneğinde Değerlendirilmesi. İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 3(2), 258-289.

